

SHFAROSJA E SPECIEVE TË EGRA TË KAFSHËVE NË MAL TË ZI

Rrëqebulli ballkanik: Macja së cilës ne ia premë rrugën

Natyra është shembull tejet i mirë se çdo gjë është e lidhur njëra me tjetrën. Cilësinë më të mirë të jetës së njeriut në masë të madhe “e mundëson” natyra, ndërsa për cilësinë e natyrës flet më së miri bota bimore dhe shtazore në të. Shumëllojshmëria siguron stabilitetin e ekosistemit, e si rrjedhojë edhe mbijetesën tonë. Sot kemi rastin kur, si pasojë e zhdukjes së habitateve, gjuetisë së paligjshme dhe gjuetisë, bota e kafshëve të egra është në gjendje shumë të mjerë. Sipas Fondit Botëror për Mbrojtjen e Natyrës (WWF), “Raporti mbi jetën në planet” për vitin 2020 tregon se gjatë 46 viteve (1970 - 2016) erdhi deri tek rënia e frikshme e popullatës së kafshëve në masën 68 %.

Autori: Jelena VUKASHINOVIQ

A e dini tregimin për macen e Shrëdingerit? Eksperimentin, në formë marifeti mendor, e krijoi fizikanti i njohur gjerman **Ervin Shrëdinger** për të “provuar” se a është macja, pas një sërë ngjarjesh, gjallë apo e vdekur. A ekziston ajo në ndonjë hapësirë apo jo.

Ky paradoks i njohur mund të quhej lirisht edhe rrëqebulli ballkanik i Shrëdingerit. Sidomos në Mal të Zi. Drejtoria për Pylltari dhe Gjueti pranë Ministrisë së Bujqësisë dhe Federata e Gjuetisë pohojnë se ai ekziston në hapësirën e Malit të Zi. Mirëpo, Qendra për Mbrojtjen dhe Hulumtimin e Shpendëve dhe OJQ “Wildlife Montenegro” thonë se situata është pak më ndryshe.

Kafshë e rrallë edhe në të kaluarën...

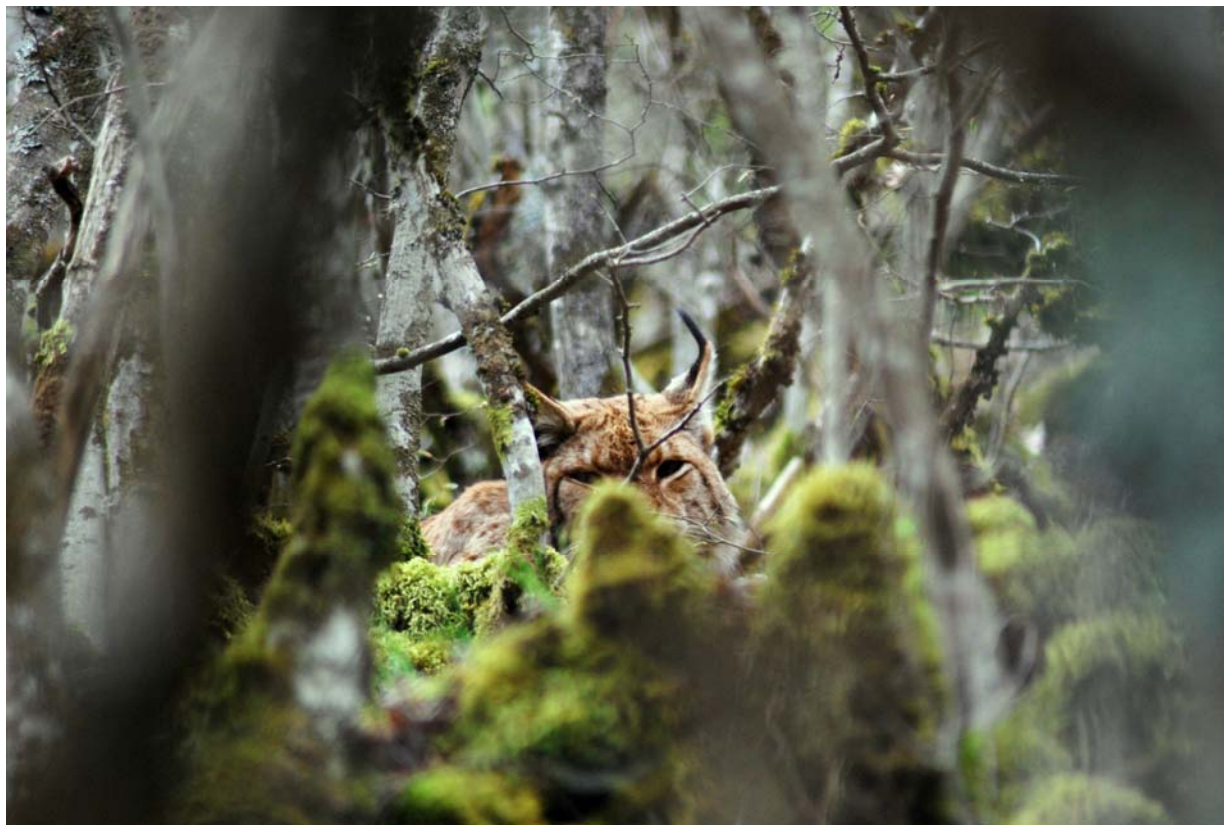
Për rrëqebullin ballkanik dihet me vërtetësi se, edhe pse i rrallë, ekzistonte në Mal të Zi. **Pavle Rovinski**, historiani rus i cili një pjesë të mirë të jetës së tij e kaloi në Mal të Zi (shekulli 19), thoshte se gjatë gjuetisë “nganjëherë haset edhe rrëqebulli”, gjegjësisht se “haset shumë rrallë rrëqebulli”. **Fireri**, ornitologu i parë, hulumtues nga Austria, përmend se trashëgimtari i fronit **Danilo**, i cili erdhi pas vdekjes së mbretit **Nikola**, në pallatin mbretëror të Cetinës ia tregoi gëzofin e rrëqebullit të gjuajtur në vitin 1890 në Sutorman, ndërsa në një gjueti mbretërore, në nëntor të vitit 1894 në malin Bjellasicë, në të cilën mori pjesë edhe ai, përveç egërsirave të tjera, u vra edhe një “ekzemplar i fortë” i rrëqebullit. Edhe etnologu serb, **Jovan Erdeloviq**, thekson se në zonën Bratonožhiq në të kaluarën po ashtu ekzistonin rrëqebujt.

Realiteti i vrazhdë i rrëqebullit ballkanik

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.

Rrëqebulli ballkanik është nënloji më i pakët në numër i rrëqebullit evro-aziatik. Mu për shkak të numrit të vogël dhe rrezikut të madh nga zhdukja, kjo specie gjendet në Listën e Kuqe IUCN (lista globale me të dhënat për statusin e specieve të rrezikuara).

Fotografia 1. Rrëqebulli ballkanik, fotografoi Dime Melovski (MES - Macedonian Ecological Society)

Sot prania e rrëqebullit ballkanik tek ne regjistrohet vetëm në zonat kufitare dhe atë shumë rrallë. Siç thonë nga Organizata Joqeveritare “Wildlife Montenegro”, ky fakt s’meriton lëvdatë.

- Meqë bëhet fjalë për kafshën së cilës i nevojitet hapësirë e madhe, duke menduar këtu për individin dhe territorin e tij, si shtet i vogël kurrsesi s’mund të vështrojmë nga këndi kombëtar, sepse ne jemi vetëm një pjesë e vogël e popullatës së përgjithshme për të cilën tashmë dihet se është e vogël. Bëhet fjalë për specien, popullata e së cilës u reduktua në vetëm rreth 50 individë të rritur. Kur bëhet fjalë për faktorët e rrezikut, për rrëqebullin ballkanik ato janë qartë të

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.

përcaktuara: madhësia e vogël e popullatës natyrore, disponueshmëria e kufizuar e presë dhe degradimi i habitateve dhe gjuetia e paligjshme – thanë nga kjo OJQ.

Qendra për Mbrojtjen dhe Hulumtimin e Shpendëve (QMHS) në periudhën nga nëntori i vitit 2014 deri në qershor të vitit 2018, në zonën e Parkut Kombëtar “Bjeshkët e Nemuna”, si dhe në zonën kufitare në mes Malit të Zi dhe Kosovës, dhe Malit të Zi dhe Shqipërisë, ka kryer katër sezona të pavarura të monitorimit të rrëqebullit ballkanik përmes foto-kurtheve. Gjatë çdo sezoni, pozita e foto-kurtheve u ndryshua në koordinim me kolegët nga Kosova dhe Shqipëria. Për fat të keq, gjatë tërë periudhës së monitorimit, në Mal të Zi nuk u vërtetua prania e rrëqebullit ballkanik.

Fotografia 2. Biologu Aleksandar Perović nga QMHS-ja në terren vendos foto-kurthet për të vërtetuar se a është i pranishëm rrëqebulli ballkanik

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.

Fotografia 3. Foto – kurthi i pozicionuar për të regjistruar rrëqebullin ballkanik

Nga Drejtoria për Pylltari dhe Gjueti mohojnë se rrëqebulli ballkanik është shfarosur tek ne dhe thonë se habitatet e tij gjenden në Bjeshkët e Nemuna dhe në Hajlë.

- Hulumtimet e kryera pak kohë më parë me partnerët ndërkombëtarë (EuroNatur, Instituti Norvegjez për Hulumtimin e Natyrës, Unioni Ndërkombëtar për Ruajtjen e Natyrës (IUCN), Komisioni për Ruajtjen e Specieve (SSC) të Mishngrënësve të Mëdhenj) tregojnë për ekzistencën e kësaj specie në Bjeshkët e Nemuna dhe në Hajlë, gjë që flet në favor të faktit se ne me masat sistematike, para së gjithash me miratimin e Ligjit për Armë, në masën më të madhe kemi parandaluar të gjitha aktivitetet destruktive ndaj faunës së egër – thanë nga Drejtoria.

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.

Mirëpo, **Aleksandar Peroviq**, biolog i diplomuar – mamolog nga QMHS-hja, i cili e udhëhoqi këtë hulumtim në zonën e Malit të Zi, tha se nuk qëndron konstatimi se prania e rrëqebullit u vërtetua në territorin e Hajlës, si në anën malazeze, ashtu edhe në atë kosovare.

- Ky lajm u publikua në formë sensacionale në media dhe asnjëherë nuk u dëshmuua me prova. Për hir të së vërtetës, në territorin e Kosovës, përmes foto-kurtheve, u vërtetua prania e një rrëqebulli ballkanik në malin Sharr, nëna me të vegjlit në afërsi të Deçanit dhe një në zonën e Bogës, e cila graviton kah Mali i Zi. Ekziston mundësia që një pjesë e vogël e territorit, të cilin e mban ky individ, është edhe në Mal të Zi, por kjo gjë nuk u vërtetua zyrtarisht – tha Peroviq.

Fotografia 4. Skuadra e QMHS-së bisedon me popullatën lokale

Edhe në Federatën e Gjuetisë së Malit të Zi, në bazë të të dhënave në dispozicion, regjistrohet prania e rrëqebullit.

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.

- Ekzistojnë zonat e pranisë së tij të përhershme dhe zonat ku qëndron përkohësisht. Për numrin e tij në Mal të Zi s'mund të flasim me siguri të plotë, por mund të konfirmojmë se bëhet fjalë për ekzemplarë të rrallë dhe se numri i tyre është tejet i vogël – thanë nga Federata e Gjuetisë.

Të nxitur nga ky konstatim, nga OJQ “WildLife” pyetën përse institucionet s'po bëjnë asgjë për ta rritur numrin e tyre.

- Nëse përfundimi është se numri është i vogël, përse institucionet nuk ndërmarrin asgjë që të krijohen kushtet për rritjen e numrit të kësaj specijeje, gjegjësisht të ofrohen kushtet elementare ekologjike në të cilat kjo kafshë do të shumëzohej (paqja, habitatet dhe sasia e mjaftueshme e ushqimit). Propozojmë që të fillohet nga legjislacioni juridik, sepse sa kujdesemi për të ardhmen e kësaj specijeje flet edhe fakti se ajo nuk u njoh nga Ligji për Gjuetinë, e as nuk bën pjesë në Listën e Llojeve të Kafshëve të Mbrojtura nga Ligji – thanë nga Wildlife Montenegro.

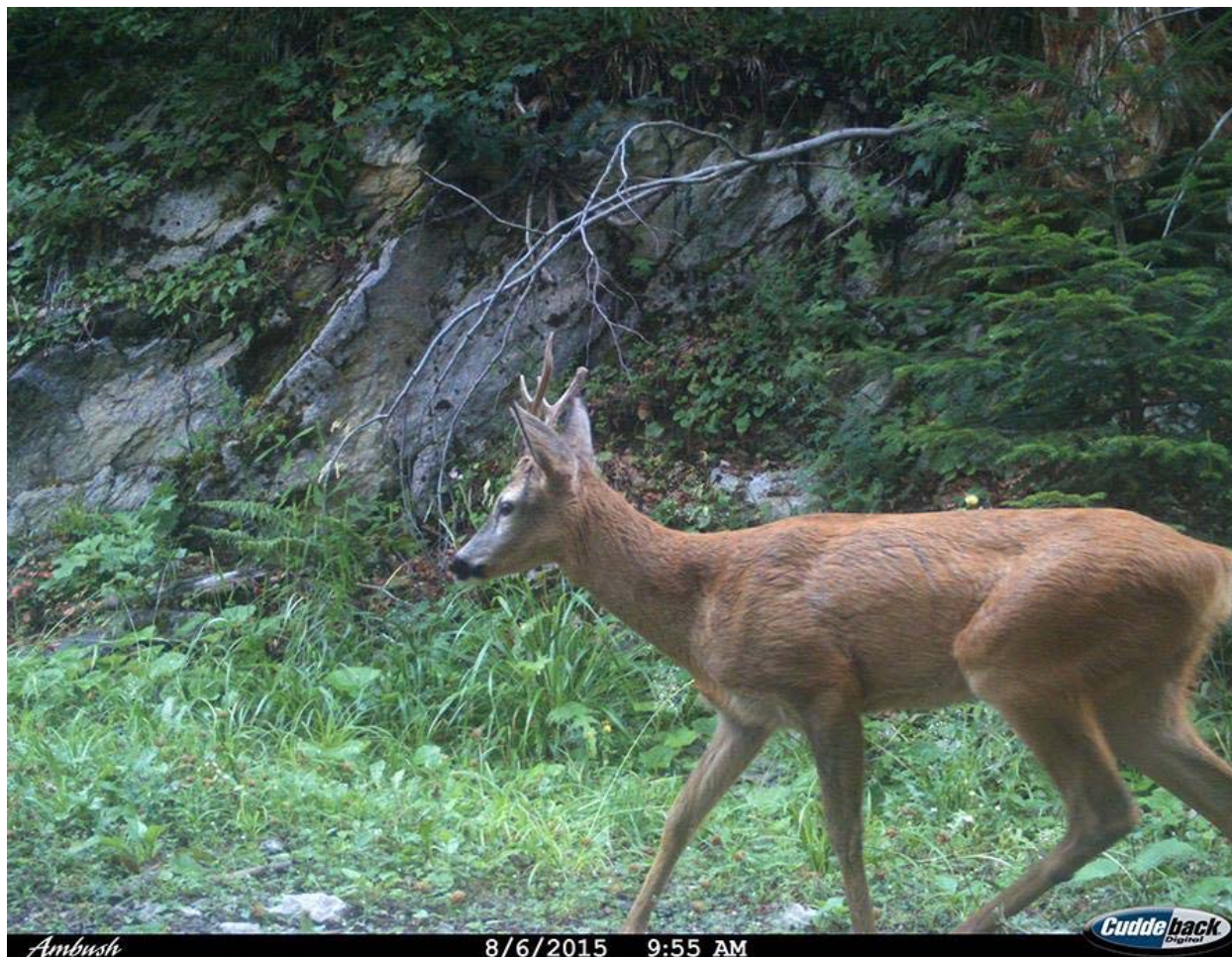
Me gjueti të paligjshme deri tek zhdukja e egërsirave

Ashtu si për rrëqebullin, gjuetia e paligjshme është faktor i rrezikut edhe për të gjitha egërsirat tjera.

Derisa nga Drejtoria thonë se gjuetia e paligjshme është e pranishme në mënyrë sporadike në terrenet e gjuetisë në Mal të Zi dhe se s'është e pranishme në masën e cila do të rrezikonte ekzistencën e cilitdo lloj të egërsirave që lirshëm jetojnë në natyrë, nga OJQ “Wildlife” pohojnë se për shkak të presionit nga gjuetia vjen deri te shuarja lokale ose shfaqja shumë e dobët e kaprollit dhe e dhisë së egër në disa zona ku pritet të jenë në numër më të madh.

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.

Fotografia 5. Rezultati i foto-kurthit. Burimi: Qendra për Mbrojtjen dhe Hulumtimin e Shpendëve

- Këto specie janë ushqimi bazë i egërsirave të mëdha (që, për shembull, është bazë për mbijetesën e rrëqebullit). Mali i Zi nuk e zotëron librin e kuq të faunës, prandaj vazhdojmë t'i përmbahemi legjislacionit ndërkombëtar dhe mendimeve profesionale. Me hulumtimin e shpërndarjes historike të disa specieve të cilat ishin objekt i gjuetisë, fare lehtë mund të arrihet përfundimi se paligjshmëria nga e kaluara (deri në mesin e shekullit 20) shkaktoi kanosjen e tyre, jo vetëm në Mal të Zi, por edhe në Ballkan. Ekzistojnë, për shembull, të dhënat për praninë e rrëqebullit para 300 vitesh në Llovqen ose në Bratonožiq. Tani ato janë habitate shumë të ndryshuara dhe nuk janë të përshtatshme për këtë lloj – thanë nga Wildlife Montenegro.

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.

Nga Federata e Gjuetisë thanë se si në çdo veprimtari tjetër ka kundërvajtës dhe se gjuetia e paligjshme është e pranishme, por jo në atë masë sa të rrezikojë cilëndo egërsirë, objekt të gjuetisë, në Mal të Zi.

Numri i kafshëve të egra fisnike në pikëpyetje?

Kur flasim për rritjen e pranisë së kafshëve të egra fisnike në territorin e Malit të Zi, nga OJQ “WildLife” thanë se për këtë çështje askush në Mal të Zi s’ka përgjigje të saktë.

- Asnjëherë në historinë e Malit të Zi s’është bërë monitorimi i cilësdo specie të gjitarëve në nivel kombëtar. Vetëm atëherë kur të bëhet numërimi sipas metodave të caktuara, në periudhën nga tre deri në pesë vite, mund të jepet përgjigjja e qartë në këtë pyetje – thanë ata.

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.

Fotografia 6. Rezultati i foto-kurthit. Burimi: CZIP

Nga ana tjetër, nga Ministria e Bujqësisë dhe Federata e Gjuetisë së Malit të Zi pohojnë se po rritet numri i kafshëve të egra fisnike, edhe pse s'thanë se si arritën deri te ky përfundim.

- Në periudhën paraprake, përmes mjeteve të informimit, opinioni i gjerë kishte mundësi të informohet se numri i kafshëve të egra (në veçanti i atyre fisnike) po rritet në tërë territorin e Malit të Zi. Theksojmë se kjo ministri gjatë dhënies së pëlqimit për Planet Vjetore të Gjuetisë, të cilat i zbatojnë shfrytëzuesit e terreneve të gjuetisë, ndan kuotat minimale për gjuetinë e disa specieve dhe atë kryesisht të dëmtuesve – shpjegojnë ata.

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.

Federata e Gjetisë thotë se rezultat i punës së palodhshme në gjetje është rritja e numrit të specieve të kultivuara të kafshëve të egra në terrenet e gjetisë në Mal të Zi: kaprolli, dhia e egër, ariu, thiu i egër, lepuuri dhe thëllëza...

- Dhe të gjitha specieve tjera, që u vërtetua edhe nga ekspertët evropianë nga fusha e gjetisë, biologjisë dhe veterinarisë në takimet e mbajtura gjatë qëndrimit të tyre në Mal të Zi – kumtuan ata.

Prapë s'kemi emra dhe njerëz konkretë që qëndrojnë pas këtyre hulumtimeve. Federata e Gjetisë së Malit të Zi s'ka problem që të thirret në ekspertët evropianë, të cilët gjoja i vërtetuan këto qëndrime, por ka problem të tregojë se kush janë këta njerëz me emër dhe mbiemër. Përgjigjen në këtë pyetje nuk e kanë dhënë.

Paditë penale për gjetje të paligjshme

Në bazë të informatave me të cilat disponon **Ministria e Bujqësisë dhe e Zhvillimit Rural**, në periudhën e kaluar pesëvjeçare janë ngritur 60 padi penale, 56 procese të kundërvajtjes dhe u iniciuan 69 procese disiplinore ndaj anëtarëve të shoqatave të gjetisë.

- Nga gjykatat dhe shfrytëzuesit e terreneve të gjetisë nuk i fituam informatat për epilogun e tyre – thanë nga Ministria.

Nga Federata e Gjetisë së Malit të Zi u ngritën në tre vitet e fundit të gjetisë 55 padi penale, 41 padi të kundërvajtjes dhe 43 dënime disiplinore, ndërsa epilogu i këtyre padive është i njohur për gjykatat kompetente dhe shfrytëzuesit e terreneve të gjetisë.

Zyrtarët e policisë në pesë vitet e fundit ngritën 52 padi penale, sipas neneve 325 dhe 326 të Kodit Penal të Malit të Zi.

QENDRAT E SIGURISË	2016	2017	2018	2019	2020	GJITHSEJ
Podgoricë	8	12	9	5	6	40
Nikshiq	0	1	0	0	2	3
Bijello Pole	0	0	3	0	1	4
Tivar	0	0	0	0	0	0
Beran						4

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.

Budvë	0	0	0	0	0	0
Plevlë	0	0	0	0	0	0
Herceg Novi	0	0	0	0	1	1

Inspektorati për Pylltari, Gjueti dhe Mbrojtjen e Bimëve, për periudhën 2017, 2018, 2019 dhe për gjashtë muajt e parë të vitit 2020, kreu gjithsej 898 inspektime, përkatësisht kontrole inspektuese nga fusha e gjuetisë, pastaj për mënjanimin e parregullsive shprehu masën këshilluese në 59 raste dhe solli 15 vendime.

Për mosrespektimin e Ligjit për Egërsira dhe Gjueti, gjatë periudhës raportuese, lëshoi 24 urdhëresa për kundërvajtje me vlerë prej 4.600.000 euro, ia dorëzoi gjykatave kompetente 22 kërkesa për inicimin e procesit të kundërvajtjes dhe dorëzoi gjashtë padi penale për gjuetinë e paligjshme, si dhe sekuestroi 50 thëllëza.

Përveç aktiviteteve të rregullta ky inspektorat ka kryer inspektimin edhe sipas iniciativave, të cilat më së shumti buronin nga OJQ-të dhe Ministria e Bujqësisë dhe e Zhvillimit Rural, pastaj nga personat fizikë dhe më së paku nga Federata e Gjuetisë së Malit të Zi.

Duke ndjekur rrugën e padive penale, stacioni i fundit dhe ndoshta më i rëndësishmi është prokuroria dhe gjykata, të cilët, për shkak të COVID-19, më drejtuan në faqet e tyre të internetit, të cilat s'punojnë.

Moratoriumi i gjuetisë zgjidhja më e mirë

Natyra është shembulli më i mirë që çdo gjë është e lidhur njëra me tjetrën. Cilësinë më të mirë të jetës së njeriut në masë të madhe e “siguron” natyra, e për cilësinë e natyrës më së miri flet bota e saj bimore dhe shtazore. Shumëllojshmëria siguron stabilitetin e ekosistemit, e si rrjedhojë edhe mbijetesën tonë. Sot kemi rastin kur me humbjen e habitateve, edhe me gjuetinë e paligjshme dhe gjuetinë në përgjithësi, bota e kafshëve të egra është në gjendje mjaft të keqe. Sipas Fondit Botëror për Mbrojtjen e Natyrës (WWF), “Raporti mbi jetën në planetë” për vitin 2020 tregon se gjatë 46 vjetëve (1970 - 2016) erdhi deri tek rënia drastike e popullatës së kafshëve me 68 për qind.

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.

Aleksandar Peroviq nga QMHSj-ja paralajmëron se gjuetia e paligjshme është gjithnjë e më e pranishme, madje në përditshmëri, si dhe që këto veprime të paligjshme janë një nga fajtorët kryesor për rënien kaq të madhe të numrit të kafshëve të egra.

- Për fat të keq, kafshët e egra, edhe të mbrojtura edhe të pambrojtura, tani janë nën presionin e gjuetisë së paligjshme. Nisi me rrëqebullin ballkanik, ndërsa tani edhe ariu është në margjinat e gjuetarëve të paligjshëm, si dhe shumë kafshë të tjera, të mbrojtura me ligj, siç është bufi i madh. Pothuajse çdo ditë kemi raste të gjuetisë së paligjshme dhe ajo duhet ndaluar – shpjegoi Peroviq.

Peroviq tha se situata kur u vra arusha në Berane ka qenë pika e fundit që e bëri gotën të derdhej dhe se duhet kërkuar ndryshime urgjente brenda sistemit.

- Që tërë egërsirat mos të shfarosen si rrëqebulli ballkanik, nevojitet vendosja e moratoriumit të gjuetisë në periudhën të paktën pesë vjeçare. Për këtë ide lufton QMHSj-ja bashkë me mbi 80 OJQ dhe s'do të çojë dorë prej saj – tha Peroviq.

Shtohet se moratoriumi është i nevojshëm në këtë moment edhe për faktin se Institucionet mohojnë praninë e gjuetisë së paligjshme, përkatësisht e minimizojnë atë.

- Para së gjithash nevojitet hartimi i pikës zero të numrit të llojeve të gjuajtshme në terrenet e gjuetisë nga ana e institucioneve profesionale dhe kredibile, me qëllim nxjerrjen e të dhënave të besueshme, gjë që tek ne s'është bërë asnjëherë. Prandaj është absurde të konstatohet rritja e numrit të egërsirave kur nuk dijmë as sa kishim – tha ai.

Ai shton se nevojitet fuqizimi i kapaciteteve të inspektoratit të gjuetisë, të renxherëve të Organizatës së Gjuetisë dhe Parqeve Kombëtare të Malit të Zi, policisë, doganës, prokurorisë dhe gjyqësorit. Siç thotë, duhet të rriten kriteret për marrjen e provimit të gjuetisë dhe të ripërtëriten lejet ekzistuese, për t'ja tërhequr vëmendjen gjuetarëve për nenet e ligjit, e bashkë me këtë edhe të edukohet popullsia lokale e cila jeton në territoret e terreneve të gjuetisë.

- Është dëm për Mal të Zi që ka një problem të madh siç është gjuetia e paligjshme, dhe që një kafshë siç është rrëqebulli ballkanik u shfaros si pasojë e individëve të pandërgjegjshëm. Na ngelet të përfundojmë se kësaj mace ne ia premë rrugën – përfundoi Peroviq.

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Department of State.

Ovaj projekat je dijelom finansirala Ambasada SAD u Podgorici. Mišljenja, nalazi, zaključci ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora i ne odražavaju nužno stav Stejt dipartmenta/Vlade SAD.